

PRINCIPALELE REZULTATE ALE SĂPĂTURILOR DIN 1973 — 1974 LA ULPİA TRAIANA SARMIZEGETUSA ȘI SEMNIFICAȚIA LOR

**HADRIAN DAICOVICIU, DORIN ALICU,
EMIL NEMEȘ, IOAN PISO,
CONSTANTIN POP, ADRIANA RUSU**

În vara anului 1973, după o întrerupere de trei decenii, s-a redeschis un mare șantier arheologic în capitala Daciei romane — Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Cercetările au continuat și în 1974.

Reluarea săpăturilor de la Sarmizegetusa se datorează, pe de o parte, unor cerințe de caracter social-cultural privind comuna actuală (amplasarea și construirea unor blocuri de locuințe, a unui complex comercial, a unor gospodării familiale etc.) și, pe de altă parte, necesității delimitării cât mai exacte a zonei arheologice. Spațiul dintre zidurile orașului antic n-a fost, deocamdată, afectat; în schimb, au fost efectuate numeroase sondaje la nord, est și vest de incinta romană. Descoperirile făcute cu prilejul unora din aceste sondaje au determinat deschiderea unor largi suprafețe și dezvelirea, completă sau parțială, a unor importante complexe arheologice.

Trebuie subliniat faptul că reluarea cercetărilor în capitala Daciei romane a devenit posibilă datorită sprijinului larg și neprecupețit al organelor județene de partid și de stat. Către ele se îndreaptă recunoștința colectivului arheologic de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, ca și speranța că săpăturile vor continua, cu aceeași amploare, în anii viitori.

În anii 1973—1974 au fost cercetate trei complexe arheologice mai importante, care constituie obiectul acestei comunicări: sanctuarul închinat zeităților vindecătoare Aesculapius și Hygia (fig. 1), templul lui Liber Pater (fig. 2) și necropola din stînga văii Drașcovului. Pe lângă acestea, sondajele noastre au pus în evidență construcții romane la grajdurile cooperativei agricole de producție (clădire cu **hypocaustum**), în curtea grădiniței de copii (clădire cu **hypocaustum**, ale cărei ziduri s-au păstrat pînă la 1,5 m înălțime), în spatele căminului cultural (hambare), în fața brutăriei comunale (construcție cu **hypocaustum** și cu țigle purtînd stampila Legiunii a IV-a Flavia Felix), în spatele brutăriei (locuință cu pavaj de cărămidă și mozaic) și în grădina casei parohiale (clădire cu multe resturi de tencuială pictată).

Sanctuarul lui Aesculapius și al Hygiei constituie un întreg complex de construcții cu destinații diverse, situat la sud de șoseaua Hațeg — Caransebeș și la est de cabana Sarmizegetusa. El este înconjurat de un zid de incintă gros de 75 cm la temelie, avînd conturul unui patruleter neregulat, orientat, în sensul lungimi, pe direcția NNE—SSV (pentru simplificare vom vorbi însă de laturile de nord, sud, est și vest ale incintei). Latura de nord măsoară 57 m, cea de sud 41 m, iar cele de vest și de est 61,5 m, respectiv 60 m; este de notat faptul că latura de est prezintă o ușoară curbură. Intrarea în incintă se află pe latura de vest; judecînd după pavajul de pietre de rîu care o marchează, ea avea o lățime de 7,60 m.

Complexul de cult consacrat zeităților medicinei pare să fi cunoscut două faze principale de construcție, ceea ce nu exclude eventuale modificări și adăugiri în cadrul aceleiași faze. Nu există elemente arheologice precise care să permită stabilirea unor relații cronologice certe între zidul de incintă și construcțiile din interior; bănuim, totuși, datorită modului de construire a incintei și datorită unor piese de inventar, că ea aparține primei faze, continuînd, bineînțeles, să funcționeze și mai tîrziu.

Din constatările făcute pînă acum, reiese că primei faze îi aparțin construcțiile sacre (templu sau fana) A, B și C, ultima inclusă într-o mai vastă clădire despre

a cărei destinație va fi vorba mai jos. Faptul că zidul estic al clădirii în chestiune se adosează la zidul sudic al naosului templului B, ne dă dreptul să conchidem că, deși aparține aceleiași mari faze de construcție, clădirea a fost ridicată ceva mai târziu decât templul B.

Celei de-a doua faze îi aparțin: templul A (care-și vede acum suprafața intrucitivă mărită), templele D și E, precum și o construcție de caracter incert, care desființează templul B. Nici templul C nu mai funcționează în această perioadă.

Templul (mai precis *fanum*) A era, în faza I, o construcție patrată cu latura de 8,20 m. El consta dintr-un naos și o *cella* (aceasta din urmă cu latura de 4 m); în partea vestică a celei se ridica altarul. Soclul acestuia (1,5×1 m), e construit din cărămidă prinsă cu mortar, fiind adâncit cu 10 cm în pavimentul din *cocciopesto*. Zidurile în *opus incertum* au o grosime de 50 cm. La un moment dat, templul e incendiat și distrus, după cum arată marea cantitate de pământ ars observată pe nivelul de călcare al fazei I.

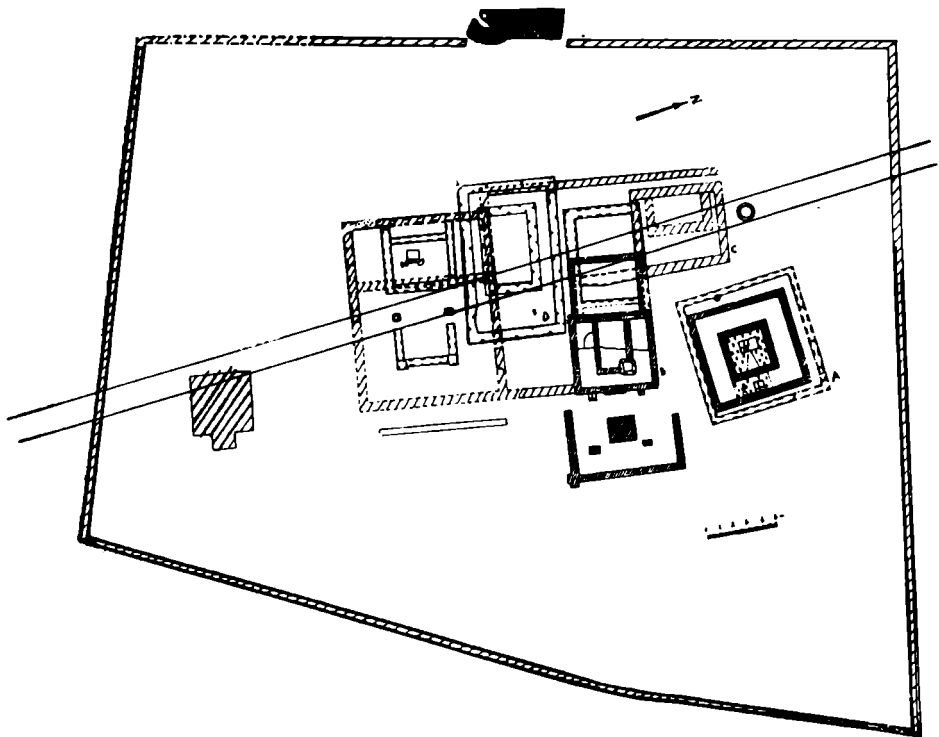

Fig. 1 : Planul sanctuarului închinat lui Aesculapius și Hygieia.

După această distrugere, templul A este reconstruit (faza a II-a), suprafața fiindu-i intrucitivă lărgită, iar nivelul de călcare înălțat cu 15—20 cm. Noile ziduri ale naosului se construiesc la oarecare distanță de cele vechi, cu excepția laturii sudice, unde ele sînt lipite. Acum laturile de N și S măsoară cîte 10,25 m, iar cele de E și V cîte 10 m. Judecînd după nivelul pe care e construită, celei de-a doua faze îi aparține și o platformă de *cocciopesto* din naos, situată în dreptul intrării în *cella* și avînd pe latura de est un soclu de cărămidă pentru un altar sau pentru un vas. Dimensiunile *cellei* nu se modifică.

Templul B consta dintr-un mare pronaos, (9,40×6,15 m), un naos de formă aproape patrată (7×6,50 m), o *cella* alungită (4,25×3 m) și, probabil, un vast *cubiculum* (6,25×4,25 m); dimensiunile totale ale templului sînt, în acest caz, de 17,70×9,40 m. Zidurile sale, construite în *opus incertum*, au grosimea de 50 cm.

În mijlocul pronaosului se afla o platformă de piatră (pentru un altar sau pentru un vas); în dreptul colțurilor ei s-au observat colțurile a patru coloane. Aces-

tea delimitează, după cit se pare, pronaosul propriu-zis, spațiul dintre ele și ziduri constituind poate un fel de portic. Urmele altarului din **cella** n-au fost găsite.

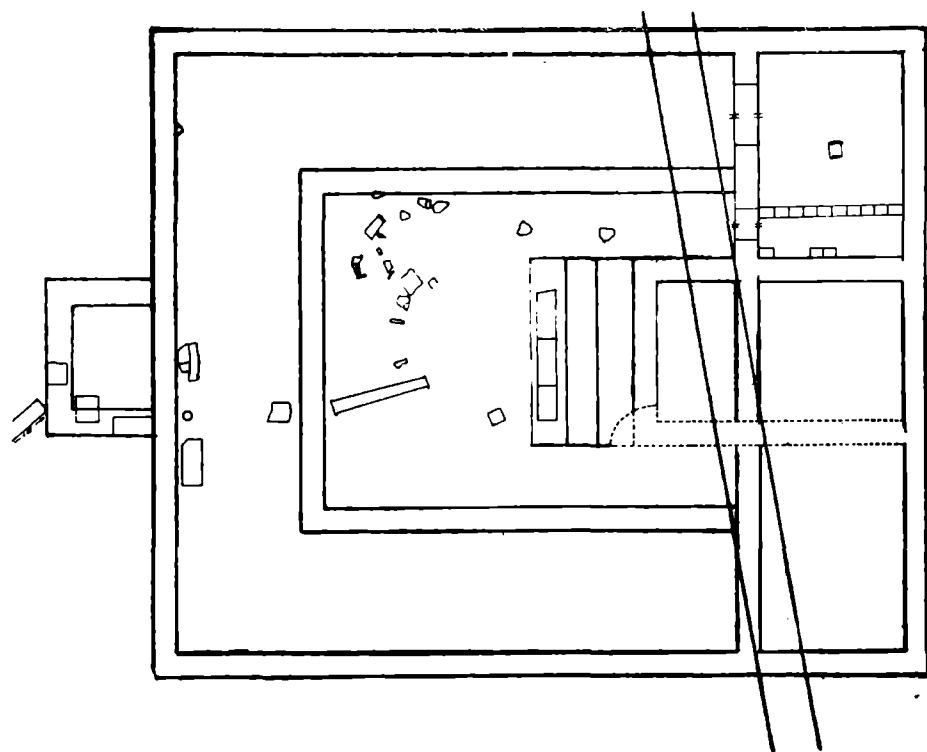

Fig. 2 : Planul templului închinat lui Liber Pater.

În faza a II-a, templul B, probabil distrus și el odată cu templul A, n-a mai fost refăcut. Jumătatea lui vestică a fost inclusă într-o clădire a cărei destinație ne scapă, dar care nu pare să fi avut un caracter de cult. De formă dreptunghiulară (9,50×6,50 m), noua construcție avea două încăperi, ca perete despărțitor servind zidul vestic al fostului templu B. Podeaua clădirii noi era așezată pe o platformă de piatră și cărămidă, susținută de ziduri primitiv construite, fără mortar; urmele ei se observă bine în partea de est a clădirii. Nu se poate ști ce s-a întâmplat cu diferitele elemente ale pronaosului templului B, dar se pare că ele au fost acoperite cu pământ în cadrul lucrărilor generale de nivelare a terenului. Cît privește **cella**, ea a fost acoperită, iar colțul ei de NE a fost distrus prin săparea unei finții pătrate (75×75 cm).

Templul C a fost atît de distrus cu prilejul lucrărilor din faza a II-a, încît nu se poate spune despre el decît că avea un naos și o **cella**. Zidurile lui, în **opus incertum**, măsurau 70 cm grosime. La o mică distanță de latura sa nordică se afla o fințină rotundă cu diametrul de 1 m.

Într-un moment cînd templul B funcționa, s-a construit o mare clădire orientată aproximativ NNE—SSV, ale cărei ziduri în **opus incertum**, groase de 75 cm, au fost parțial desființate și parțial refolosite în faza a II-a, mai ales de templele D și E. Clădirea a cuprins în interiorul ei, într-un fel încă nelămurit pe deplin, și templul C.

Templul D, de formă rectangulară (12,80×8,10 m), se compunea dintr-un naos și o **cella** cu ziduri în **opus incertum**, groase de 85 cm, care acoperă parțial, pe latura de vest a naosului și pe latura de sud a celei, zidul clădirii amintite din faza I. În naos, în dreptul intrării în **cella**, se afla un prag din lespezi de gresie, lat de 3,15 m.

Templul E, și el rectangular (12,25×12,25 m), se compunea dintr-un pronaos aproape patrat, cu socluri de coloane la colțuri, un naos asimetric, o cella și un cubiculum (?) foarte îngust. În cellă se văd urmele clare (mortar cu rămășițe de cărămidă) ale soclului unui altar.

Asimetria noasului acestui templu, foarte îngust pe latura de nord, mult mai lat pe cea de sud, s-ar putea explica printr-o diferență cronologică între templele D și E. În adevăr, se constată că latura sudică a naosului templului E este formată din zidul reutilizat al marii clădiri din faza I. Dacă am presupune același lucru și pentru latura nordică a naosului, acesta ar fi perfect simetric în raport cu cella. S-ar putea crede, deci, că templul E a fost construit mai repede decât templul D, folosind pentru trei laturi ale naosului (de nord, de vest și de sud) zidul vechii clădiri. Construirea templului D între templele E și clădirea care desființase templul B a impus îngustarea extremă, pe latura de nord, a naosului templului E. Pentru această ipoteză ar putea pleda și împrejurarea că în templul D s-a descoperit un relief închinat lui Juppiter Optimus Maximus, de caracter tirziu.

Semnalăm, în sfârșit, o platformă de piatră (4,75×4,75), situată în partea de sud a incintei. Pe această platformă, care are un prag pe latura sa estică, și în imediata ei apropiere, s-au găsit foarte multe așchii de marmură, provenind în chip vădit de la prelucrarea sau de la finisarea unor monumente.

Reliefulurile, statuile și inscripțiile descoperite (circa 20 de piese), nu lasă nici o îndoială asupra menirii acestui mare complex arheologic: este un sanctuar (dăm acestui termen sensul său cel mai larg), închinat lui Aesculapius și Hygiei. În perspectiva acestei certitudini, se pot formula anumite supoziții privind unele elemente ale complexului. Fântinile, bunăoară, sînt frecvente pe lângă templele închinatelor divinități vindecătoare. Frecvente sînt și spitalele, ceea ce poate explica destinația marii clădiri din faza I și, eventual, dar cu mai puțină probabilitate, pe cea a clădirii care desființează, în faza a II-a, templul B. Platforma din partea de sud a incintei poate reprezenta vestigiile unui atelier de sculptură care a funcționat în timpul construirii complexului, eventual și mai tirziu.

Cît privește datarea celor două faze principale de construcție, vestigiile descoperite concordă pentru plasarea celei dintîi îndată după cucerirea Daciei și întemeierea capitalei provinciale. În adevăr, pe primul nivel al templului A au fost descoperite opaițe ornamentate cu volute, de proveniență italică, specifice sfîrșitului secolului I și începutul secolului al II-lea. Monedele descoperite în construcțiile primei faze nu depășesc domnia lui Marcus Aurelius. Această împrejurare, asociată cu distrugerile constatate la sfîrșitul fazei I și cu mărturia unei inscripții descoperite în templul lui Liber Pater, ne îndeamnă să datăm încheierea primei faze în timpul războaielor marcomanice, mai precis în anii 167—168. Faza a II-a a început, foarte probabil, tot sub Marcus Aurelius, dar unele dintre construcțiile ce-i aparțin trebuie să dateze din deceniile următoare.

Dintre obiectele descoperite aici, trebuie amintite îndeosebi o statuie a lui Aesculapius, un relief reprezentînd pe Aesculapius și pe Hygia, un fragment de cadran solar de marmură, mai multe inscripții votive, o splendidă mască de bronz a Meduzei datînd din epoca Antoninilor și cîteva opaițe de lut ars cu nouă arzătoare, deocamdată unice în Dacia.

Descoperirea sanctuarului închinat lui Aesculapius și Hygiei aduce o precizare privind topografia Sarmizegetusei. G. Téglás situa acest templu mai aproape de șosea și mai spre vest, pe locul unde se ridică, în realitate, templul lui Liber Pater. Săpăturile din 1973—1974 au pus, așadar, în lumină situația topografică reală.

O interesantă descoperire s-a făcut în fîntina patrată, săpată în faza a II-a a întregului complex. Este vorba de numeroase fragmente de marmură foarte dizolvate de apă, între care se mai pot recunoaște două statui decapitate și un relief deteriorat. Prezența lor în fîntină nu poate fi interpretată ca o ofrandă adusă divinităților: ni se pare mai plauzibilă ideea că avem de-a face cu o profanare a imaginilor și a fîntinii sacre într-o epocă de treptată impunere a creștinismului în Dacia, adică în secolul al IV-lea e.n. Analogiile pentru asemenea situații nu lipsesc în Imperiu.

În cazul în care lucrurile stau așa, cele două descoperiri menționate ar repre-

zenta mărturii noi privind continuitatea dacoromană în capitala fostei provincii traiane.

Templul lui Liber Pater este situat în imediata apropiere a șoselei Hațeg—Caransebeș și a drumeagului ce duce din ea spre orașul antic. De formă rectangulară, orientat N—S, el are următoarele dimensiuni maxime : 27,60×20,20 m. Zidurile sînt construite în **opus incertum** și au grosimea de 70 cm.

Templul se compune dintr-un mic pronaos situat pe latura sudică, avînd 4,80×3,25 m și fiind împodobit cu două coloane corintice (se mai vîd un postament deplasat de la locul lui și o coloană întreagă și una fragmentară, răsturnate în interiorul încăperii. În partea nordică a celei se afla platforma altarului, spre care ducea o scară cu trei trepte, cea mai de jos din piatră de talie, iar celelalte în **opus incertum**, poate placate cu lespezi subțiri. Scara pare a fi fost și ea străjuită de două coloane, probabil tot corintice.

Întrearea în **cella** pare să fi fost străjuită de două coloane, după cum arată un postament rămas pe loc, o coloană întreagă și una fragmentară, răsturnate în interiorul încăperii. În partea nordică a celei se afla platforma altarului, spre care ducea o scară cu trei trepte, cea mai de jos din piatră de talie, iar celelalte în **opus incertum**, poate placate cu lespezi subțiri. Scara pare a fi fost și ea străjuită de două coloane, probabil tot corintice.

Cele trei **cubicula** se deosebesc între ele : cele laterale (de est și de vest) sînt rectangulare, în timp ce cubicul central are o formă pătrată, fiind situat exact în prelungirea platformei din **cella**, dar fără a comunica direct cu aceasta. Altă deosebire constă în faptul că nivelul de călcare în cubicul central este situat cu circa 0,5 m mai sus decît nivelul de călcare din cubiculele laterale. Umplută cu pămînt galben, partea inferioară a cubicului central servea ca un veritabil contrafort al zidului nordic al celei și al zidului nordic al întregului sanctuar. Această diferență de nivel poate genera presupunerea că acoperișul cubicului central era și el mai înalt decît acoperișurile cubiculelor laterale ; totuși, e plauzibilă și presupunerea că întreg templul avea un singur acoperiș, cubiculele laterale dispunînd și de o încăpere la etaj, prin care se putea pătrunde în cubicul central. Poate că tocmai acestui scop, ca bază a unei scări de lemn, îi serveau cele patru cărămizi aflate lîngă peretele estic al cubicului de vest. În schimb, nu știm ce rost va fi avut șirul de cărămizi care traversează acest **cubiculum** pe toată lărgimea lui, în jumătatea de est.

Cubiculele laterale aveau, judecînd după cel vestic, mai bine păstrat, cîte două intrări : una din naos, cealaltă din **cella**.

Cubicul de vest este singura încăpere a templului în care s-a descoperit un altar. S-a păstrat soclul acestuia, format dintr-o țiglă așezată pe lat și mărginită de patru cărămizi așezate în dungă. Deoarece în aceeași încăpere s-au descoperit cîteva reliefuri reprezentîndu-l pe Silvanus și pe Silvanae, bănuim că ea era închinată acestor divinități, în timp ce templul și altarul din **cella** (care însă n-a mai fost găsit), erau consacrate, după cum mărturisesc limpede inscripțiile, lui Liber Pater.

Dintre descoperirile făcute aici, cea mai importantă este, fără îndoială, inscripția dedicată divinității tutelară a templului de L. Apuleius Marcus, decurion și cvestor al coloniei. Din inscripție reiese că templul a avut și porticuri care, împreună cu cubiculele, au fost incendiate de dușmani, desigur în timpul războaielor marcomanice. Dedicantul menționează că a refăcut părțile distruse. Poate că în legătură cu aceste evenimente trebuie puse urmele de arsură din cubicul vestic, precum și faptul că altarul de aici se află cu 20 cm mai sus decît șirul de cărămizi menționat.

Necropola din stînga Drașcovului este situată la circa 100 m spre sud de calea ferată Hațeg—Caransebeș, și face parte din necropola vestică a orașului antic. Descoperirea ei a constituit o surpriză, deoarece pînă la cercetările actuale se credea că necropola apuseană se oprește pe linia pîriului Drașcov.

Cercetările din 1973 au dezvelit resturile unui mausoleu (fig. 3), format dintr-o incintă dreptunghiulară de 11×6,50 m. Zidurile incintei sînt construite din piatră de rîu legată cu mortar, avînd deasupra un rînd de blocuri de calcar, dintre care unele refolosite de la alte construcții. În interiorul incintei, în partea de est, la 75 cm de zid, s-a descoperit un sarcofag de piatră, al cărui capac era parțial distrus. Sarcofagul măsoară 2,30×1,25 m. Scheletul a fost deranjat, mormîntul fiind jefuit în antichitate. Inventarul lui se compune din fragmente ceramice, o bandă de bronz și o monedă de bronz de la Antoninus Pius.

La circa 75 cm spre vest de sarcofag a apărut o platformă de piatră de 3,75×3 m, mărginită la nord și est de un zid de piatră rudimentar construit, înalt de 70 cm. În interior s-au găsit fragmente de blocuri de calcar cu bordură, un postament canelat și un fragment de capitel.

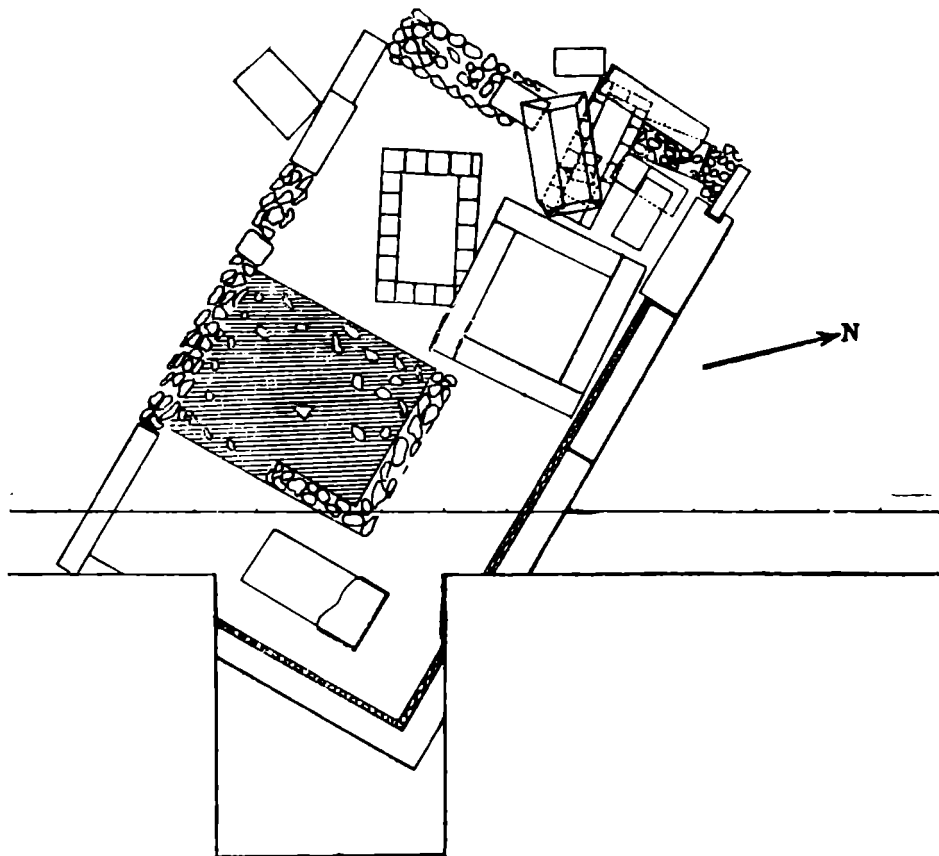

Fig. 3 : Planul mausoleului din stînga văii Drașcovului.

La 30 cm spre vest de această construcție a apărut, lipită de zidul de incintă, o altă platformă de 2,75×2,50 m, cu o bordură din blocuri de piatră prinse cu scoabe de plumb. Platforma, împreună cu bordura, ar fi putut constitui postamentul necesar unui monument legat de cultul funerar, și anume al ediculei despre care va fi vorba mai jos. Postamentul a fost parțial construit peste un mormînt de cărămidă cu puternice urme de ardere secundară, fără schelet și avînd drept inventar un opaiț (probabil un cenotaf jufuit).

Transversal pe zidul vestic al mausoleului s-a găsit un alt mormînt de cărămidă. Scheletul, așezat în prealabil într-un sicriu de lemn (dovadă piroanele păstrate), n-a fost deranjat, dar mormîntul a fost jefuit. Pe mormînt, la picioare, s-au găsit trei ulcioare întregi, iar în interiorul său s-a aflat o monedă de bronz indes-cifrabilă. Alături au ieșit la iveală rămășițele osteologice ale unui copil de vîrstă foarte fragedă, care fie că a fost pus și el în mormîntul de cărămidă și apoi aruncat afară de profanatori, fie că și-a găsit odihna de veci într-un simplu giulgiu, direct pe pămînt.

Tot în poziție secundară s-au mai descoperit: un leu apotropaic acefal, un con de pin și o mare lespede de calcar fasonată, cu profil trapezoidal, care a servit, probabil, drept capac celui de-al doilea mormînt de cărămidă.

În exteriorul zidului sudic al mausoleului, în aceeași poziție secundară, s-a făcut cea mai importantă descoperire din întregul complex: peretele lateral stîng al unei **aedicula**, lucrat din piatră de gresie gălbuie, destul de sfărîmicioasă, cu dimensiunile de 135×85,7×16,5 cm. Înterisanta scenă figurată de pe acest perete înfățișează două femei, una (cea din dreapta), în picioare, cealaltă șezînd pe o **kathedra** și purtînd în brațe un copil în scutece. Această scenă familiară (probabil cu reprezentarea mamei, a copilului și a Iunonei Lucina, protectoarea femeilor și

a nașterilor) este, deocamdată, unică printre monumentele descoperite în Dacia traiană.

Alte două particularități artistice ale acestui perete lateral de **aedicula** se impun atenției; pe de o parte, schematicismul accentual al personajelor, surprinse într-o poziție hieratică, fapt care pledează pentru încadrarea cronologică a piesei în secolul al III-lea; pe de altă parte, turbanele înalte purtate de cele două femei, în formă de trapez, cu baza mică plasată jos, turbane ce constituie o variantă a timpului cunoscut de pe monumentele figurate norico-pannonice. Dar acest detaliu nu constituie un criteriu sigur pentru a atribui reprezentarea figurată de pe peretele de **aedicula** acestei populații. Este cunoscut faptul că numeroase monumente de artă din Dacia traiană (printre care cităm, în primul rând, medalioanele funerare lucrate aparte), au fost inspirate de modele norico-pannonice, dar s-au adaptat cerințelor locale.

Dacă elemente destul de sigure de datare plasează construirea mausoleului pe la mijlocul secolului al II-lea e.n., cel mai târziu în a doua jumătate a acestui veac, dintr-o fază ulterioară provin în mod cert anumite vestigii descoperite aici: impozanta platformă cu bordură de piatră, mormintul de cărămidă cu scheletul păstrat intact, leul apotropaic, postamentul canelat, conul de pin și, în sfârșit, micul fragment lucrat din aceeași gresie gălbuie foarte friabilă, care are la bază un ornament sculptat în forma unei colonete, fragment al mausoleului și care provine, poate, dintr-un alt perete lateral de **aedicula**. Aceste elemente arhitectonice pledează pentru existența unei firide funerare în incinta mausoleului din valea Drașcovului, construcție sepulcrală care poate fi pusă, eventual, în legătură cu scheletul din mormintul de cărămidă și cu oasele de copil mic descoperite în imediata apropiere a acestuia. Ipoteza nu ni se pare prea riscantă dacă avem în vedere iconografia monumentului descris mai sus, care înfățișează tocmai o mamă cu copilul ei.

Importante din punct de vedere arheologic și istoric, rezultatele săpăturilor din 1973—1974 sînt, în același timp, extrem de promițătoare. Ele justifică pe deplin continuarea, pe o scară tot mai largă, a cercetărilor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

LES PRINCIPAUX RÉSULTATS DES FOUILLES DE 1973—1974 À ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA ET LEUR SIGNIFICATION

R é s u m é

Reprises sur une grande échelle après 30 ans d'interruption, les fouilles archéologiques à Ulpia Traiana Sarmizegetusa, capitale de la Dacie romaine, ont mis en évidence (1973—1974) trois complexes importants : un sanctuaire consacré à Esculape et à Hygie, le temple de Liber Pater et une nécropole située à l'ouest de la vallée de Drașcov.

Le sanctuaire dédié aux divinités de la médecine comprend dans une vaste enceinte cinq temple ou fana appartenant à deux phases de construction au moins. On a découvert dans ce complexe un riche matériel épigraphique, sculptural, céramique et numismatique.

Le temple de Liber Pater a un plan romain typique pour les constructions de ce genre (pronaos, nef, cella et trois cubœula). La découverte la plus importante qu'y a été faite est celle d'une inscription attestant la destruction du temple pendant les guerres marcomanes et sa reconstruction partielle par les soins de L. Apuleius Marcus, décurion et questeur de la colonie.

On croyait, jusqu'aux fouilles récentes, que la nécropole occidentale de Sarmizegetusa s'arrêtait sur la rive droite de la vallée de Drașcov. Maintenant on a découvert sur la rive gauche un mausolée dont les pièces les plus importantes sont un sarcophage et une paroi d'édicule funéraire représentant une mère avec son nourrisson et le déesse Iuno Lucina.

Les sondages effectués dans d'autres endroits de la ville antique ont mis au jour le nombreuses traces d'habitation.

Table des illustrations

- Fig. 1. Le plan du sanctuaire dédié à Aesculapius et à Hygiea.
Fig. 2. Le plan du temple dédié au Liber Pater.
Fig. 3. Le plan de mausolée à la gauche de la vallée de Drașcov.